

UDK 261.7:282(497.5-11)“16/17”

316.643.3:282(497.5-11)“16/17”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. lipnja 2012.

Prihvaćeno za objavljivanje: 20. prosinca 2012.

DISCIPLINIRANJE KATOLIČKOGA KLERA I VJERNIKA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ KRAJEM 17. I POČETKOM 18. STOLJEĆA¹

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, Osijek

Na temelju teorijskih koncepata »društvenog discipliniranja«, »konfesionalizacije« i nešto užega pojma »vjerskoga discipliniranja« razmatra se pitanje vjerske kontrole i slobode krajem 17. i početkom 18. stoljeća u istočnoj Hrvatskoj. Vjersko se discipliniranje vezuje uz tridentski katolicizam i glavna mu je svrha postizanje homogenizacije vjerovanja i praksi te osiguravanje pokornosti vjernika crkvenim (i svjetovnim) autoritetima, ali se dotiče i discipliniranja klera, posebice nižega. Problem vjerske kontrole i slobode razmatra se na primjeru postupaka crkvenih vlasti usmjerenih na discipliniranje biskupa, franjevac i nižega svjetovnoga svećenstva te uopće u odnosu na vjernike na području Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije u okolnostima koje su nastupile nakon oslobođenja od osmanske vlasti i ulaska u sastav Habsburške Monarhije krajem 17. i početkom 18. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *discipliniranje, tridentski katolicizam, Bosanska ili Đakovačka biskupija, Srijemska biskupija, Beogradska biskupija, biskupi, niže svećenstvo, vjernici.*

Uvod

Zbivanja koja su tijekom Bečkoga rata (1683.–1699.), zahvaljujući pobjedama austrijske carske vojske te naposljetku sklapanjem Karlovačkoga mira 1699. godine, dovela do oslobođenja Slavonije i većega dijela Srijema od osmanske vlasti značila su i za Katoličku crkvu na tim prostorima nastupanje bitno drukčijih okolnosti od onih koje su vladale tijekom oko stoljeće i pol duge osmanske vladavine. Važne političke i društvene promjene koje su nastale pomicanjem državnih granica između Osmanskoga Carstva i Habsburške Monarhije, dviju država duboko ukorijenjenih u vlastite religijske tradicije, dovele su do promjene stvarnog i pravnog položaja Katoličke crkve, što se odrazilo na crkveni i vjerski

¹ Rad je rezultat proširenog istraživanja teme izložene na IV. kongresu hrvatskih povjesničara, koji je održan od 1. do 5. listopada 2012. u Zagrebu.

život na svim razinama. Nakon oslobođenja, usporedo s političkom i vojnom organizacijom novooslobođenih područja, pristupilo se obnovi i (re)organizaciji crkvenih struktura. Na to su utjecali ne samo politički interesi nego i konkretne vjerske prilike i stanje u kojem su se nalazile crkvene institucije, a koje se bez dvojbe može ocijeniti teškim. Tradicionalnu crkvenu organizaciju s osloncem na biskupije i župe u vrijeme osmanske vladavine nije bilo moguće u potpunosti očuvati pa je stvarni nositelj pastoralne službe postala i ostala franjevačka provincija Bosna Srebrena. Biskupi uglavnom nisu boravili u svojim biskupijama, zbog čega su, između ostaloga, bile zaboravljene stare granice biskupija, što je dovodilo do sukoba oko jurisdikcija među pojedinim biskupima. Crkvenih je objekata bilo malo, mnogi su zbog nemogućnosti obnove ili zbog razaranja tijekom ratnoga sukoba propali ili bili uništeni, a javljale su se i stalne teškoće vezane uz osiguravanje sredstava za život klera, kojega je ionako bilo nedovoljno.

U takvim je okolnostima sam pojam pa i cijeli problemski kompleks katoličke obnove, neizbježan za razumijevanje i razmatranje ranonovovjekovne povijesti katolicizma, poprimio specifično značenje. U njegovoj recepciji te u recepciji srodnih i povezanih pojmova i procesa, u historijskoj se znanosti pojavilo više različitih određenja i naziva koji su se katkad jasno razlikovali i suprotstavljali, a katkad koristili kao istoznačnice, a što je, među ostalim, bilo uvjetovano i ideološkim čimbenicima.² Tako su se u uporabi našli nazivi »protureformacija«, »katolička reforma«, »katolička reformacija«, »katolička obnova«, »tridentska reforma«, »tridentsko doba«, »konfesionalno doba«, »konfesionalni katolicizam« i dr. U hrvatskoj su se historiografiji uglavnom ustalili nazivi »protureformacija« za »... nastojanja i mjere što ih je Katolička crkva poduzimala između 1555. i 1648. godine kako bi onemogućila širenje reformacijskih učenja«³ te katolička obnova kao »... nastojanje Katoličke crkve za unutrašnjom reformom u XVI. i XVII. st.«,⁴ dakle na djelovanje usmjereno na obnovu crkvenoga ustroja i vjerskoga života, a manje na protureformacijske djelatnosti.

Protureformacija u istočnoj Slavoniji, Srijemu i Bosni u razdoblju osmanske vladavine poprimila je oblik koji upućuje na šire shvaćanje pojma, u smislu povezanosti s katoličkom obnovom i nastojanjima da se na katolicizam prevedu i »heretici« i »shizmatici«. Naravno da sustavna, »klasična« protureformacijska aktivnost nije bila moguća s ozbirom na vjerskopравни položaj Katoličke crkve u Osmanskome Carstvu i s tim vezanu činjenicu da se vjerski život katolika nije na vanjski način mogao izražavati potpuno slobodno, ali su katolički vizitatori, biskupi i svećenici u svojim pismima i izvješćima registrirali prisutnost »heretika« i »shizmatika« te povremeno obavještavali o uspješnim aktivnostima usmjerenima na njihovo preobraćanje na katoličku vjeru. Nakon što se dio spomenutih krajeva našao u sastavu Habsburške Monarhije, može se uočiti izraženija protureformacijska djelatnost uz otvoreniji misionarski žar.

Iz istih razloga, kao i zbog organizacijskih posebnosti, ni katolička obnova nije mogla biti provedena sustavno, premda je utjecaj tridentskog katolicizma prodirao i na područja

² O tome više u: John W. O'MALLEY, *Trent and all that Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Cambridge (USA) – London, 2002., str. 98–101; R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540–1770*, Cambridge (UK), 1998., str. 2–4.

³ *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2002., str. 766.

⁴ *Isto*, str. 441.

pod osmanskom vlašću, ponajprije putem djelatnosti Kongregacije za širenje vjere, koja je nastojala razriješiti teritorijalno-jurisdikcijske probleme, provoditi imenovanje biskupa i učvrstiti njihov autoritet u skladu s reformnim odredbama, djelovati u smislu uklanjanja dogmatskih i disciplinarnih prekršaja i unificiranja obrednih i vjerskih praksi. U područja pod osmanskom vlašću slani su papinski vizitatori, a o neprekinutim vezama sa Svetom Stolicom svjedoče pisma i izvješća o vjerskim prilikama koja su upućivali biskupi, redovnici i svećenici. Ipak, katolička je obnova do potpunijeg izražaja mogla doći tek u izmije-njenim okolnostima nakon oslobođenja od osmanske vlasti, dakle u vrijeme kad drugdje više nije bila u svome punom zamahu.⁵

U konkretnom slučaju Bosanske ili Đakovačke, Srijemske i Beogradske biskupije, uz problem katoličke obnove povezuje se pitanje njezina karaktera, opsega i dometa u proma-tranom razdoblju, posebice s obzirom na njezine nositelje. Uobičajeno su glavni nositelji obnoviteljskih aktivnosti bili biskupi, biskupijski kler i isusovci. No među biskupima bila je izražena pojava nerezidiranja, broj svjetovnih svećenika bio je mali, isusovci su se tek inicijalno pojavili u nekoliko svojih središta u okolici,⁶ a same su svjetovne vlasti bile opterećene brojnim teškoćama civilne i vojne organizacije novooslobođenih područja. Glavni nositelji vjerskoga života i dalje su bili slavonski i doseljeni bosanski franjevci, kojih je djelatnost još uvijek, makar u određenoj mjeri, zadržala pečat osmanskih vremena pa posljedice tih činjenica valja istražiti u kontekstu vjerske obnove.⁷

Discipliniranje i konfesionalizacija

Dva povezana teorijska koncepta, »društveno discipliniranje« i »konfesionalizacija«, ostvarila su znatan utjecaj i stekla popularnost među istraživačima dajući bitan doprinos proučavanju ranonovovjekovne vjerske povijesti. Društveno discipliniranje, izvedeno iz djela Maxa Webera, preoblikovao je i uveo u povijesnu raspravu kasnih 60-ih godina 20. stoljeća Gergard Oestreich definirajući ga kao »... discipliniranje pojedinaca kako bi se postigao kolektivni red«,⁸ određujući ga kao proces usmjeren na izgradnju države. Taj su koncept usvojili Wolfgang Reinhard i Heinz Schilling izmijenivši ga u smislu većeg naglašavanja uloge vjeroispovijesti u procesu izgradnje modernih država, a nakon što su ga prihvatili i mnogi drugi povjesničari ranomodernoga doba, doživio je niz promjena uz pre-uzimanje novih pretpostavki. Za Reinharda i Schillinga društveno discipliniranje gotovo je ekvivalent konfesionalizaciji, jer su i država i Crkva pokušavale osigurati i nametnuti konfesionalno »ispravno« vjerovanje i ponašanje, dok ga drugi autori smatraju temeljnom potkategorijom konfesionalizacije ili naglašavaju potrebu razlikovanja dugotrajnoga društ-venog discipliniranja od relativno kratkotrajne konfesionalizacije.⁹

⁵ Franjo Emanuel HOŠKO, »Crkva u vrijeme katoličke obnove«, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Barok i prosvjetiteljstvo*, sv. III, Zagreb, 2003., str. 180.

⁶ Osijek (1687.), Petrovaradin (1693.), Požega (1698.).

⁷ Žan DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Novi Sad, 1993., str. 319; J. W. O'MALLEY, *Trent and all that Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, str. 141–142.

⁸ Preuzeto iz: J. W. O'MALLEY, *Trent and all that Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, str. 115.

⁹ *Isto*, str. 14–15, 137; Michael STOLLEIS, »Religion und Politik im Zeitalter des Barock. 'Konfessionali-sierung' oder 'Säkularisierung' bei der Entstehung des frühmodernen Staates?«, *Religion und Religiosität*

Uz »društveno discipliniranje« javlja se i nešto uži pojam »vjerskog discipliniranja«, što se vezuje uz tridentski katolicizam i ponajprije odnosi na metode »indoktrinacije« vjernika u svrhu postizanja homogenizacije vjerovanja i praksi te osiguravanja pokornosti crkvenim (i svjetovnim) autoritetima, ali se dotiče i discipliniranja klera, posebice nižega. Obveza uskršnje ispovijedi, poštivanja nedjelje i sklapanja crkvenoga braka, kao i popisi stanja duša, matične knjige i kanonske vizitacije, samo su najuočljiviji oblici kontrole religijskoga života. Vjerska disciplina bila je usko vezana uz moralnu i društvenu disciplinu nadzorom i kažnjavanjem neprihvatljivih oblika ponašanja poput pijančevanja, psovanja, preljuba, nerada, razvratnosti i dr. U obrani vjerskoga, moralnoga i društvenog reda Crkvi su pomoć pružale i svjetovne vlasti, dok je Crkva sa svoje strane vjernike usmjeravala na »politički korektno« ponašanje upućujući ih na poslušnost i poštivanje autoriteta, koristeći crkve i propovjedaonice za objavljivanje odluka i naredbi svjetovnih vlasti.

Uz neospornu znanstvenu vrijednost, kritike koje su bile upućene na račun toga koncepta ujedno ukazuju na neke od osnovnih teškoća i zamki kojih bi istraživači trebali biti svjesni. Disciplina i prisilno uvođenje normi ponašanja nisu nužno morali voditi »unutrašnjoj obnovi«, nego vjerskom konformizmu popraćenom prikrivenim ili manje prikrivenim otporom, jednako kao što se mogu uočiti jasni znakovi uspjeha katoličke obnove čak i bez prisile i discipliniranja. Uvijek imajući na umu »drugost« prošle stvarnosti, treba voditi računa o činjenici da ono što se iz današnje perspektive može činiti kao pretjerano uplitanje u privatnost i osobnu slobodu, za onodobnog čovjeka nije imalo isto značenje, što navodi na potrebu propitivanja značenja prinude u procesu discipliniranja. Na to jasno upozorava Michael Stolleis: »Ono što mi danas – kao naslijeđe prosvjetiteljstva, sekularizacije i desakralizacije – držimo porobljivačkim uplitanjem i skandaloznim patroniziranjem, tada je bilo naučeno i razumljivo samo po sebi i pripadalo je kršćanskom načinu života koji se prihvaćao bez pitanja. (...) Stoga društveno discipliniranje, o kojem se mnogo govori, ne treba prosuđivati u današnjem kontekstu slobodoumnosti i uništenih kategorija društvenog poretka, nego iz *tadašnje* povezanosti života na uskom području, s visokom razinom društvene kontrole, snažnoga grupnoga ili kolektivnoga ponašanja sa, cjelokupno gledano, malim šansama za individualna odstupanja.«¹⁰

Koncept konfesionalizacije nastoji prikazati društvene i političke učinke religije s naglaskom na povezanost Crkve i države u procesu nastanka modernih država. Schilling je upozorio da vjera i Crkva u ranomodernim europskim državama nisu bile društveni pod-sustavi, nego »... nosive osovine cjelokupnog sustava«, a crkvene su institucije i same bile političke i društvene ustanove. U odnosu vjere i društva, države i Crkve, konfesionalizacija je dala odlučujući poticaj za modernizaciju, a ranomoderno stvaranje države i nacionalnih identiteta prožeti su religioznim ili konfesionalnim pojmovima i procesima. Kao njihovo bitno obilježje pokazuje se prinuda i nastojanje na ostvarenju vjerske ho-

im Zeitalter des Barock, Wiesbaden, 1995., str. 40; Zrinka BLAŽEVIĆ, »Suvremena religijska historija: teorijska polazišta, metodološke smjernice i istraživačke perspektive«, *Croatia christiana periodica*, god. XXXIV, br. 66, Zagreb, 2010., str. 148–149.

¹⁰ M. STOLLEIS, »Religion und Politik im Zeitalter des Barock. 'Konfessionalisierung' oder 'Säkularisierung' bei der Entstehung des frühmodernen Staates?«, str. 36.

mogenosti i isključivosti uz rašireno shvaćanje da je za mir u zemlji presudno jedinstvo religije podanika.¹¹

Kritičari toga koncepta su, uz priznanje poticajnog djelovanja konfesionalizacije na proces oblikovanja ranomodernih država, ukazali na činjenicu da je konfesionalizacija povijesno ograničena pojava, samo jedan od nekoliko načina preoblikovanja društva i države u širim okvirima, koji su bili djelatni i u srednjem vijeku te nakon 16. i 17. stoljeća, odnosno, koji se protežu u »postkonfesionalno« razdoblje. Nasuprot tezi da se moderna država razvila intenzivnom konfesionalizacijom, stavljanjem religije u službu svjetovnih vlasti te discipliniranjem klera i laika, postavlja se teza o razvoju moderne države procesom sekularizacije.¹²

Discipliniranje i biskupi

Vjerski život, bez obzira na svoje manje ili više izražene pučke i/ili neformalne oblike, vezan je i u znatnoj mjeri ovisan o institucionalnom, crkvenom okviru biskupija i župa unutar kojih se odvija veći dio svih aktivnosti mjesne Crkve. Svi vjernici biskupije i sav kler podložni su biskupu (osim u posebno određenim slučajevima izuzeća), a biskup, kao onaj koji upravlja biskupijom (*ordinarij*), u njoj obnaša puninu vlasti pa je u najvećoj mjeri odgovoran za dobro vođenje svoje Crkve.¹³ Biskupska služba shvaćena na taj način, od Tridentskog koncila (1545.–1563.) bila je isticana kao okosnica katoličke obnove te definirana sa svrhom jačanja autoriteta i ugleda biskupa među klerom i vjernicima. Također, biskupi u Habsburškoj Monarhiji krajem 17. i početkom 18. stoljeća nisu bili samo crkvena lica okrenuta osiguranju uvjeta djelovanja crkvenih institucija i zadovoljenju vjerskih potreba vjernika, nego i obnašatelji različitih, često visokih, svjetovnih službi. Sudjelovali su u radu državnih staleža i nerijetko bili zagovaratelji državnih interesa kod vjernika-podanika, što pridaje još jedan vid značenju njihove uloge.

Odredbe Tridentskog koncila usmjerene na oblikovanje episkopata koji bi bio sposoban Crkvi vratiti poljuljani ugled, definirale su ovlasti i dužnosti biskupa, uvjete koje je kandidat za biskupsku stolicu trebao ispuniti te utvrdile osobine i vještine koje osoba postavljena na biskupsku stolicu treba posjedovati. Osobi predloženoj za biskupa moralo se utvrditi katoličko podrijetlo iz zakonitoga braka, zadovoljenje kriterija propisane dobi za preuzimanje biskupske službe, odgovarajuće školovanje i napredovanje u službi te posjedovanje potrebnih znanja. Biskup je trebao biti osoba vješta u praktičnim stvarima i upravljanju materijalnim dobrima, a svojim vjerskim i moralnim likom predstavljati uzor.¹⁴

Među dužnostima biskupâ što ih je odredio Tridentski koncil velika je pozornost bila posvećena biskupovoj obvezi da boravi u svojoj biskupiji, što je razumljivo ako se ima

¹¹ Heinz SCHILLING, »Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit«, *Nationale und kulturelle Identität*, Frankfurt a. M., 1991., str. 4–6.

¹² M. STOLLEIS, »Religion und Politik im Zeitalter des Barock. 'Konfessionalisierung' oder 'Säkularisierung' bei der Entstehung des frühmodernen Staates?«, str. 23–24, 34, 40.

¹³ *Opći religijski leksikon*, str. 103.

¹⁴ Pitanja o biskupu prilikom istražnog postupka za imenovanje vidi u: *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 2 (prir. Antun DEVIĆ i Ilija MARTINOVIĆ), Zagreb, 1999., str. 26–27 (ASV, *Processus consist.*, vol. 137, ff. 63v-65r).

na umu dodijeljena mu ključna uloga u vjerskoj obnovi na svim razinama, a tu su složenu i nimalo jednostavnu zadaću biskupi mogli uspješno ispuniti samo uz neposredan dodir i nadzor nad vjerskim životom povjerene im zajednice. Biskup je, također, bio dužan redovito osobno propovijedati i osigurati propovijedi po župama svoje biskupije, obavljati kanonske vizitacije (svaka je župa morala biti vizitirana najmanje jednom u dvije godine), održavati godišnje biskupijske sinode i pribivati provincijalnim sinodama svake tri godine, svake četiri godine obavljati pohode *ad limina apostolorum*,¹⁵ nadgledati i brinuti se za karitativni rad i ustanove, osnivati sjemeništa i osigurati školovanje klera, rediti svećenike u niže i više redove uz ispitivanje kandidata te zaredivati samo one koji zadovoljavaju propisane uvjete, raspoređivati prihode i beneficije te nadzirati organizaciju i potrebe župa.

Unutar vremenskog i prostornog okvira ovoga rada, na pojedine je biskupske stolice bilo imenovano deset biskupa: četiri bosansko-đakovačka (Nikola Olovčić, Petar Crnković, Juraj Patačić i Petar Bakić),¹⁶ četiri srijemska (Franjo Jani, Josip Favini, Petar Bakić i Franjo Vernić)¹⁷ i dva beogradska biskupa (Matija Brnjaković i Luka Natali).¹⁸

Jedan od najizraženijih problema organizacije crkvenog i vjerskog života u istočnoj Slavoniji i Srijemu krajem 17. i početkom 18. stoljeća bio je problem nepoštivanja obveze boravka biskupa u biskupiji, što se ponajprije odnosi na Srijemsku i Beogradsku biskupiju, dok Bosanska ili Đakovačka biskupija nije imala svojega biskupa samo kraće vrijeme, u razdoblju sedisvakancije (1701.–1703.) budući da su bosanski ili đakovački biskupi Nikola Olovčić, Juraj Patačić i Petar Bakić u svojim biskupijama boravili stalno, uz tek relativno kraće odsutnosti.¹⁹ Ipak, s obzirom da je veći dio Bosanske ili Đakovačke biskupije i nakon Karlovačkoga mira 1699. godine ostao pod osmanskom vlašću, biskupi u njega nisu mogli zalaziti. Stoga su se bosanski franjevci 1709. godine požalili Kongregaciji za širenje vjere da biskup nikada nije došao u Bosnu i da je »napustio svoje stado«. Tadašnji bosanski ili đakovački biskup Juraj Patačić na te je optužbe kao i na prijekor što mu ga je, uz opomenu da pođe u svoju rezidenciju za koju su bosanski franjevci netočno tvrdili da se nalazi u Bosni, uputio bečki internuncij Marcantonio Santini, reagirao vrlo suzdržano, spremno izrazivši namjeru pokoriti se naredbama viših crkvenih vlasti. Ipak, u opravdanju što ga je poslao internunciju, držao je važnim upozoriti kako su prilike u Bosni takve da bi

¹⁵ Papa Siksto V. je 1585. godine bulom *Romanus Pontifex* odredio da svi rezidencijalni biskupi moraju redovito obavljati pohod *ad limina apostolorum* i pritom potvrditi odanost i pokornost papi te predati pismeno izvješće o stanju u svojoj biskupiji. S obzirom na udaljenost biskupije od Rima, za te su pohode bili određeni različiti vremenski razmaci, a bosanski ili đakovački i srijemski biskupi su bili dužni obaviti ih svake četvrte godine. – *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 15.

¹⁶ Nikola Olovčić (1669.–1701.), Petar Crnković (1703.), Juraj Patačić (1703.–1716.) i Petar Bakić (1716.–1749.)

¹⁷ Franjo Jani (1678.–1701.), Josip Favini (1701.–1708.), Petar Bakić (1710.–1716.) i Franjo Vernić (1716.–1729.)

¹⁸ Matija Brnjaković (1675.–1707.) i Luka Natali (1708.–1720.)

¹⁹ Bosanski ili đakovački biskup Petar Bakić bio je 1729. godine, odlukom cara Karla VI., stavljen pod sekvestraciju te je boravio u Hrvatskoj sve do njezina poništenja od Marije Terezije 1741. godine. – *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (A-Bi), Zagreb, 1983., str. 365; Matija PAVIĆ, »Petar Bakić, biskup bosansko-đakovački (1703-1716)«, *Glasnik Biskupija bosanske i srijemske*, br. 20, 1896., str. 193–199; Emerik GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske*, Osijek, 2000., str. 39.

i život i dostojanstvo biskupa bili ugroženi.²⁰ Više crkvene vlasti nisu dalje inzistirale na odlasku bosanskih ili đakovačkih biskupa u Bosnu, a radi rješenja spomenutoga problema 1735. godine u Bosni je uspostavljen apostolski vikarijat.

Nijedan od srijemskih kao ni beogradski biskupi u promatranom razdoblju nisu boravili u svojoj biskupiji pa se može zaključiti da su između pobožnosti, požrtvovnosti i brige za pastvu te potrebe za ispunjavanjem nužnih uvjeta koji bi osigurali biskupsko dostojanstvo, a koji u Srijemu i na području Beogradske biskupije nisu postojali, biskupi prednost davali ovome posljednjem. Ni Franjo Jani, prvi i zapravo jedini srijemski biskup koji je u došao u svoju biskupiju, nije se u njoj zadržao zbog nepostojanja biskupskih prihoda, posjeda pa čak ni odgovarajuće kuće za boravak, nego je boravio u susjednoj Pečuškoj biskupiji, u pečvarskoj opatiji ili u svojoj prepozituri Čorna te u Beču. Srijemski biskup Josip Favini teške je uvjete u Srijemu opetovano ponavljao kao ključan argument u svojim molbama za produženje dopuštenja za boravak izvan biskupije, ipak ne propuštajući spomenuti svoju spremnost, odlučnost i »žarku želju« da u nju pođe što prije.²¹ Petar Bakić nije dobio potvrdu svojega imenovanja pa u biskupiju nije ni došao, a Franjo Vernić, imenovan 1716. godine, a posvećen 1718. godine, tek je u razdoblju nakon sklapanja Požarevačkoga mira došao u Srijem. Beogradski biskup Matija Brnjaković u svojoj je biskupiji i vikarijatu boravio do izbijanja Bečkoga rata 1683. godine, a njegov nasljednik Luka Natali, imenovan 1708. godine, u svojoj biskupiji, koja je ostala pod osmanskom vlašću, nije mogao boraviti.

Objektivne su okolnosti obilježene ratnim sukobima između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva (1683.–1699. i 1714.–1718.), pobunom (Rákoczyjeva buna 1702.–1711.), nesigurnošću, bujanjem razbojništva i siromaštvom išle u prilog odsutnosti srijemskih i beogradskih biskupa iz svojih biskupija. Rijetka naseljenost, mali broj katolika, znatan udio pravoslavnog stanovništva, dio biskupijskoga teritorija koji je ostao pod osmanskom vlašću te činjenica da srijemskim biskupima nisu bili osigurani ni prihodi ni posjed, također su djelovali kao otežavajuće okolnosti. Beogradsku biskupiju opterećivali su svi problemi koji su postojali u Srijemskoj, ali su ondje bili još izraženiji i naglašeni činjenicom da je njezin teritorij u potpunosti ostao u sastavu Osmanskoga Carstva. Organizaciju crkvene strukture u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća dodatno je otežavala borba oko granica biskupija koje su djelovale na tome relativno malom području, a riječ je o Pečuškoj, Bosanskoj ili Đakovačkoj te Srijemskoj biskupiji kao i apostolskom vikarijatu beogradskog biskupa za biskupije između Drave, Save, Dunava i Tise, te interesima zagrebačkih biskupa u Slavoniji koje su oni odlučno zastupali.²²

²⁰ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 5., (pri. A. DEVIĆ), Zagreb, 2003., str. 114–124. (ASCPF, SOCG, vol. 569, f. 53r-58v; vol. 570, f. 52rv, ff. 53r-54v, 51rv, ff. 47r-49v, 55v).

²¹ *Isto*, str. 42–44. (ASCPF, SOCG, vol. 547, ff. 96rv, 98v.; ASCPF, SOCG, vol. 547, ff. 271rv, 274rv)

²² Borba oko granica biskupija i jurisdikcija biskupa bila je relativno čest predmet istraživanja, posebice onih istraživača koje su zanimali djelovanje franjevaca u Bosni i Slavoniji do Karlovačkog mira (1699.), sukob oko upravljanja slavonskim župama te borba franjevaca za svoja pastoralna prava. O navedenim temama vidi više u: Robert SKENDEROVIĆ, »Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća«, *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 9, br.1, Slavonski Brod, 2009., str. 407–429; R. SKENDEROVIĆ, »Ivan Andrija Makar i fra Luka Ibrišimović u službi zagrebačkog biskupa«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, vol.

To što srijemski i beogradski biskupi nisu boravili u svojoj biskupiji ne znači da nije postojala svijest o važnosti obveze rezidiranja i negativnih posljedica njezina nepoštivanja. Ivan Kery, imenovani srijemski biskup, još je 1676. godine, moleći od pape potvrdu svojega imenovanja, naglasio da među srijemskim katolicima postoji velika potreba za biskupom koji bi ondje obavljao biskupske funkcije, a koje ne mogu obnašati svjetovni svećenici misionari, ali ni susjedni biskupi koji za vjernike koji nisu njihovi »nemaju dovoljno gorljivosti«. ²³ I imenovani srijemski biskup Petar Bakić opisao je 1716. godine Kongregaciji za širenje vjere bijedu i potrebe Srijemske biskupije u kojoj godinama nije boravio katolički biskup te su stoga u njoj zavladao neredi i raspuštenost, a vjernici se, okruženi »muhamedancima, pravoslavicima i nevjernicima«, zbog udaljenosti »svojega voljenog pastira« našli izgubljeni i u velikim »duševnim opasnostima«. ²⁴ Problema vezanih uz odsutnost biskupa, kao vikar srijemskih i beogradskoga biskupa, posebice je bio svjestan Luka Natali i na njih je često upozoravao ukazujući na nered, izgrede i pogreške koje su nastale zbog dugotrajnog izostanka biskupa. Kongregaciju za širenje vjere više je puta izvještavao da u Srijemskoj biskupiji već desetljećima nije obavljana krizma niti su bile blagoslivljane svete tekućine, zbog čega se »djeca krste da nisu pomazana, a odrasli umiru bez sakramenta posljednje pomasti«, da se mnogi vjernici »nalaze bez duhovne milosti«, »pokopani u mraku neznanja božanskih stvari« zbog odsutnosti onih koji bi na njih trebali »budno paziti«.

Kongregacija za širenje vjere, pod čijom su jurisdikcijom bila područja spomenutih biskupija, bila je svjesna problema nerezidiranja i povremeno je poduzimala mjere, upozoravajući biskupe na njihove dužnosti i zahtijevajući da ih bez odgode ispune. No ta upozorenja najčešće nisu polučivala željene rezultate jer su stvarne okolnosti, kojih je Kongregacija bila svjesna te ih nije mogla zanemariti, odnosile prevagu. Glavni razlozi navođeni kao opravdanje za odsutnost iz biskupije bile su opasnosti koje su predstavljale prijetnju za sigurnost i život biskupa te nepostojanje uvjeta za boravak, uključujući i nedostatak sredstava za uzdržavanje, što je sve onemogućavalo život i djelatnost u skladu s biskupskim

XIII, br. 1, Križevci, 2011., str. 11–19; Milan VRBANUS, »Borba Pečuške biskupije za crkvenu desetinu u Slavoniji od oslobođenja od osmanske vlasti do 1761. godine«, *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 9, br.1, Slavonski Brod, 2009., str. 430–464; Josip BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb, 1970.; J. BUTURAC – Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973.; Vitimir BELAJ, »Vikarijat zagrebačkoga biskupa u Slavoniji i fra Luka Ibrišimović«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, zbornik radova sa znanstvenog skupa (ur. Filip POTREBICA), Jastrebarsko, 2001., str. 25–33; Franjo Emanuel HOŠKO, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb, 2000.; F. E. HOŠKO, »Luka Ibrišimović i sukobi među slavonskim i bosanskim franjevcima Bosne Srebrene«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, Jastrebarsko, 2001., str. 1–23; Ante SEKULIĆ, »Odnosi zagrebačkih, dakovačkih i srijemskih biskupa u prvoj polovici XVIII. stoljeća«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, Jastrebarsko, 2001., str. 113–122; Andrija ŠULJAK, »Fra Luka Ibrišimović-Sokol i biskup Nikola Ogranić-Olovčić«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, Jastrebarsko, 2001., str. 49–64; R. SKENDEROVIĆ, »Nasljednici fra Luke Ibrišimovića u službi slavenskoga vikara Zagrebačke biskupije«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, Jastrebarsko, 2001., str. 127–134.

²³ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*. Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 3 (prir. A. DEVIĆ), Zagreb, 2000., str. 651–657. (ASCPF, SOCG, vol. 310, ff. 406r-410v).

²⁴ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 265–267. (ASCPF, SOCG, vol. 603, ff. 405r-407).

dostojanstvom. Kad je beogradski biskup Matija Brnjaković od Kongregacije za širenje vjere 1683. godine molio dopuštenje za odlazak u Rim, naveo je da su Osmanlije »uništili sve župe napunivši ih Turcima«, a isto su učinili i sa samostanima. Iste je godine uputio i molbu da ga se imenuje vikarom bosanskoga biskupa. Kongregacija za širenje vjere nije izašla u susret njegovim molbama, pa se Brnjaković uputio u Dubrovnik, gdje se nalazio 1688. godine. Godine 1701. bio je u Anconi, odakle je želio otići u Beč kako bi se vratio u svoju biskupiju.²⁵ Kongregacija ga je, međutim, već prije proglasila neprikladnim za biskupsku službu i ocijenila kako kako ne bi bilo dobro da se vrati u svoju biskupiju. Naime, Brnjaković je bio slaboga zdravlja, a iskazao je i neposlušnost prema višim crkvenim vlastima došavši u Rim bez dopuštenja Kongregacije. Ondje se neko vrijeme zadržao bez smještaja i hrane, pokazavši se »tako nesposoban i slab za svoju službu« pa je od Kongregacije bilo naređeno da ga se smjesti u neki od samostana. Budući da se nije našao nitko tko bi ga prihvatio, Brnjaković je bio poslan u Split na brigu tamošnjem nadbiskupu, ali ondje nije želio ostati. Naposljetku se našao u Anconi, odakle je Kongregaciji na njega bilo upućeno više pritužbi. Brnjaković je, među ostalim, »na pogrešan način« odbio naredbu Kongregacije da se smjesti u neki od ankonkih samostana, gdje bi bio pristojno uslužen, a na nagovaranja kardinala Marcella d' Aste reagirao je tvrdoglavim protivljenjem. U sažetku pisma zapovjednika ankonske tvrđave Pierizzija, upućenoga Kongregaciji 1701. godine, navodi se da je Brnjaković iz Splita otišao u Anconu, ondje »nastavljajući, bez obzira na upozorenja, živjeti s malo pristojnosti, zapravo, s puno sramote i prijezira prema svojemu dostojanstvu«. Naposljetku je Brnjaković, uz pomoć kapetana i nekolicine vojnika, a prema naredbi viših crkvenih vlasti, bio smješten u ankonsku tvrđavu, nije mu bilo dopušteno koristiti se kočijom i uopće mu je bila ograničena sloboda kretanja, čime se napokon pod kontrolu stavilo toga svojeglavog biskupa.²⁶

Općim jadnim stanjem Crkve u Srijemu kao argumentom koristio se i srijemski biskup Josip Favini, moleći 28. siječnja 1704. da se odgodi njegov dolazak u biskupiju dok uvjeti ne postanu povoljniji. Također je Kongregaciju zamolio da razmisli o godišnjem dobu, jer bi biskup trebao, prošavši Veneciju, ući u krajeve gdje je jako hladno i gdje »Dunav ostaje smrznut u korist odmetnicima«. Opasnost putovanja bila je još veća jer su »ceste okupirane odmetnicima, neprijateljima i ubojicama«, jer su se »Turci jako umnožili u Beogradu« izazivajući strah od napada, a i zbog »broja i srdžbe pobunjenika« u Ugarskoj. Spomenute je razloge Favini naveo i u ponovljenim molbama od 31. ožujka i 22. rujna iste godine, a u sažetku sjednice Kongregacije bilo je napomenuto da su mnogi prelati, a ne samo srijemski biskup, zbog nepovoljnih i opasnih okolnosti bili primorani napustiti svoje biskupije i gotovo »prosjačiti za hranu«.²⁷ Nekoliko mjeseci poslije, zauzimajući se za Favinija i opravdavajući ga pred Kongregacijom, ugarski primas kardinal Leopold Kolonić naveo je da je i sam, prisiljen događajima, postao prognanik bez mogućnosti da izvuče »jedan novčić od svoje nadbiskupije«, da su i drugi biskupi bili prisiljeni napustiti

²⁵ *Isto*, str. 108–109, 674, 677–678, 682–683. (ASCPF, SOCG, vol. 568, ff. 264r-265r); *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 674 (ASCPF, SOCG, vol. 487, ff. 29r-30v, vol. 487, f. 389rv, vol. 492, ff. 169r-170r., vol. 502, f. 58r).

²⁶ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 25–26, 26–27, 32–33. (ASCPF, SOCG, vol. 538, f. 19v; vol. 538, ff. 203r-204v.; vol. 539, ff. 303r-304v).

²⁷ *Isto*, str. 36–39, 42–44, 46–47 (ASCPF, SOCG, vol. 547, ff. 96rv, 98v, ff. 271rv, 274rv, vol. 549, ff. 118r, 119v).

svoje stado spašavajući se hitrim bijegom, te su osuđeni na lutanje tražeći utočište i milostinju od ostalih prelata, bježeći od progona iz grada u grad. Kolonić je primijetio da bi se isto dogodilo i srijemskome biskupu ako bi bio primoran otići u svoju biskupiju upravo u vrijeme kad su strahoviti neredi »odmetnika« u Ugarskoj ustrajniiji nego ikada i kad su »prepuni svako mjesto i svaka cesta tih okrutnih ubojica, koji često zastrašuju predgrađa požarima i strahotama«. S obzirom na opisane okolnosti, ne čudi da je Kongregacija prihvatila Favinijeve molbe i dvaput mu na šest mjeseci odgodila rok za odlazak. Ipak, 1708. godine Favini se, nakon opomene i zapovijedi od Kongregacije, uputio u svoju biskupiju. Put ga je vodio preko Beča, odakle je, 24. ožujka, Kongregaciju obavijestio o svojoj namjeri da od cara pokuša osigurati sredstva za život. U istom je pismu opisao putovanje na koje je krenuo »u danima najokrutnijima u godini, koje još težima čine gotovo neprohodne ceste«, izloživši se raznim opasnostima, pri čemu je zamalo pao u ruke pobunjenicima koji »napadaju i pljačkaju granice, pale sela i ubijaju koga uhvate«. No prijestolnicu Monarhije Favini nikada nije napustio jer je krajem 1708. ili početkom 1709. godine ondje umro, vjerojatno od posljedica moždanoga udara.²⁸

I Luka Natali, srijemski vikar i beogradski biskup, koji je kao mladi svećenik nakon školovanja u Ilirskom kolegiju u Loretu 1680. godine stigao u Srijem, napuštajući ga sve do kraja svojega života 1720. godine vrlo rijetko i na relativno kratko vrijeme, nezadovoljan svojim položajem mnogo je puta od Kongregacije opetovano nastojao ishoditi dopuštenje da se premjesti u neku drugu biskupiju jer mu u srijemskom vikarijatu i/ili Beogradskoj biskupiji nisu bili osigurani prihodi ni najnužnije životne potrebe. Kongregacija je uporno odbijala njegove molbe zahtijevajući da nastavi s ispunjavanjem svojih obveza, čemu se Natali poslušno pokoravao.²⁹

Iako se problem odsutnosti biskupa iz svojih biskupija može smatrati najtežim problemom organizacije crkvenoga života u istočnoj Hrvatskoj nakon oslobođenja od osmanske vlasti te najtežim oblikom nepoštivanja biskupskih obveza, bilo je i drugih obveza koje biskupi nisu ispunjavali. Tako nijedan od biskupa koji su boravili u svojoj biskupiji u promatranom razdoblju nije obavio kanonske vizitacije župa na svojem području. Iako su biskupi odlazili u pojedine župe obavljati dužnosti vezane uz svoju službu, poput krizme ili posvećivanja crkava, ni u jednom od tih slučajeva nije riječ o prikupljanju i bilježenju podataka prema propisanom, točno određenom i formaliziranom obrascu kanonskih vizitacija. Što se tiče pohoda *ad limina*, sudeći prema sačuvanim i dostupnim izvorima, samo je biskup Olovčić u određenoj mjeri ispunjavao tu obvezu, što ne čudi ako se uzmu u obzir udaljenost od Rima, loši i nesigurni putevi te troškovi koje je takav put zahtijevao. Više crkvene vlasti pokazivale su namjeru da biskupe discipliniraju samo kada je u pitanju bila obveza boravka u biskupiji, a i tada se radilo o sporadičnim i neuvjerljivim pokušajima koji u pravilu nisu doveli do željenih rezultata, dok su drugi nedostaci u službi bili prešućivani.

²⁸ *Isto*, str. 44–45, 89–90, 127. (ASCPF, *SOČG*, 549, f. 117v, vol. 562, f. 367r, vol. 568, ff. 264r–265r, f. 265rv, f. 270v); M. PAVIĆ, »Biskupija sriemska (1699.-1773.)«, *Glasnik Biskupija bosanske i sriemske*, tečaj XXV, 1897., str. 127; E. GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske*, str. 64.

²⁹ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 69–74, 82–84, 86–89, 129–131, 183–184, 200–203 (ASCPF, *SOČG*, vol. 558, f. 404rv, f. 403rv, ff. 402r–410v, vol. 561, ff. 118r–119v, vol. 562, ff. 363r–371r, vol. 573, ff. 45r–47v, vol. 584, ff. 327rv, 332r, vol. 591, ff. 306, 307v, ff. 377, 378v).

S druge strane, biskupi su bili aktivno i neposredno uključeni u discipliniranje svećenika, redovnika i vjernika.

Discipliniranje nižega svećenstva

Uz nadzor svakodnevnih svećeničkih dužnosti, u biskupove zadaće, ali i prava, bilo je uključeno nadziranje i osiguravanje ponašanja u skladu s kršćanskim moralom, ispravljavanje, iskorjenjivanje i kažnjavanje nemoralna, prijestupa, zabluda i praznovjerica koji bi bili uočeni kod klera ili vjernika. Naravno, da bi se zamišljena uloga biskupa mogla učinkovito ostvariti, osim dužnosti, biskupima su pripadala i prava koja su im trebala osigurati autoritet. U tom je smislu bilo važno ostvariti autonomiju u odnosu na svjetovne vlasti, ali i svećenstvu nametnuti obvezu poslušnosti, posebice redovnicima koji su u prethodnom razdoblju uvelike izmicali biskupovu autoritetu. Stoga je tridentsko katoličanstvo određivalo da redovnik ne može propovijedati ni u crkvi svojega reda ako za to ne dobije biskupov blagoslov, dok je za propovijed u nekoj drugoj crkvi bilo nužno biskupovo odobrenje. Biskup je također dobio pravo nadzora nad samostanima u smislu osiguravanja poštivanja samostanskoga reda, a redovnici su bili dužni poštivati zabrane koje izriče biskup i blagdane koji se slave u biskupiji. Za učvršćivanje biskupova autoriteta vrlo je važna bila odredba o pravu imenovanja župnika.³⁰

Kao instrumenti za uspostavu čvršće kontrole nad svećenstvom biskupu su služila biskupijska sjemeništa, sinode, crkveni sudovi i kanonske vizitacije, ali potvrđivanju biskupove vrhovne i neupitne duhovne vlasti u praksi su se mogle (što se nerijetko i događalo) ispriječiti različite zapreke. Osim osobnosti pojedinih biskupa, koja je neosporno utjecala na manje ili više uspješno obavljanje službe, biskupov autoritet mogao je biti ugrožen i vanjskim čimbenicima: svećenstvo je moglo zanemariti biskupove opomene vezane uz ponašanje ili službu, samostani i redovnici mogli su odbiti poslušnost pozivajući se na svoje posebne povlastice, vjernici su mogli izbjegavati vjerske dužnosti i uporno ustrajati u »praznovjericama« ukorijenjenima u tradiciji svoje zajednice, crkvene beneficije mogle su izmaknuti biskupovoj kontroli, posebice ako su ih dodjeljivali drugi crkveni ili svjetovni patroni, a svjetovne su vlasti mogle osporavati biskupov autoritet u stvarima za koje su smatrale da izlaze iz okvira crkvene jurisdikcije.³¹ S nekima od tih problema suočili su se i biskupi u istočnoj Slavoniji i Srijemu krajem 17. i početkom 18. stoljeća, a mnogostruki odnosi između svih spomenutih čimbenika ovisili su i o konkretnim okolnostima u kojima su crkvene institucije djelovale.

U pozornosti koja je tijekom Tridentskoga koncila bila posvećena svećeničkoj službi može se prepoznati svijest o važnoj ulozi koju je niže svećenstvo trebalo odigrati u provedbi koncilskih odluka »na terenu«. Jasne smjernice izdane u tu svrhu bile su, među ostalim, reakcija na pritužbe usmjerene na predtridentski kler, a koje nisu pružale nimalo laskavu

³⁰ *The Canons and Decrees of the Council of Trent*, (ed. H. J. SCHROEDER), Rockford, 1978., str. 26–27, 138, 140, 164, 172, 175, 188–189, 192–195; Ž. DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 72–75, 90–92; R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540–1770*, str. 23, 108.

³¹ Ž. DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 85–88; R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540–1770*, str. 108, 117.

sliku. Zamjerke upućivane svećenicima odnosile su se na izbivanje iz župa, neprimjereno i nemoralno ponašanje, koje je uključivalo nepoštivanje celibata i priležništvo, nošenje svjetovne odjeće, opijanje, kockanje, sudjelovanje u pučkim proslavama, nošenje oružja, bavljenje svjetovnim poslovima, nemar u odnosu prema sakremantima i drugo. Poseban je problem bila neobrazovanost, koja se kretala od nedovoljnog znanja latinskoga jezika do nepismenosti i nepoznavanja deset zapovijedi.³²

S namjerom iskorjenjivanja tih nedostataka i stvaranja svećeničkoga kadra koji bi vjernicima bio uzor kršćanskoga života te kako bi se osiguralo dostojanstvo i autoritet svećeničke službe, Tridentski je koncil donio niz odredaba. Župnicima je bila propisana obveza boravka u župi iz koje su smjeli izbivati svega nekoliko mjeseci tijekom godine, i to samo uz dopuštenje svojega ordinarija. Pozornost je bila posvećena poštivanju obveze celibata, nošenju svećeničke odjeće, primjerenom ponašanju, postupcima i govoru koji su trebali odavati ozbiljnost, skromnost i pobožnost, uz zabranu bavljenja svjetovnim poslovima, osobito onim zanimanjima koja su se smatrala sramotnima te time i nedopuštenima. Velika je važnost bila pridavana pravilnom načinu obavljanja svećeničkih liturgijskih i pastoralnih dužnosti, a svećenička je služba uz sebe vezala niz obveza kao što su službenje misa, podjeljivanje sakramenata, redovito držanje propovijedi, podučavanje vjernika, iskorjenjivanje praznovjerica, brigu o materijalnim i administrativnim poslovima župe, uključujući vođenje knjiga stanja duša i matičnih knjiga. Radi provjere odgovara li kandidat za preuzimanje svećeničke službe propisanim uvjetima, prije stupanja u službu trebalo je biti provedeno strogo ispitivanje s obzirom na propisanu dob, ponašanje i poznavanja vjere. U osnovi, sve su odredbe bile usmjerene stvaranju discipliniranijeg i obrazovanijeg svećenstva, ujednačavanju i profesionalizaciji svećeničke službe, dakle, njezinu uzdizanju na razinu poziva, te naglašavanju razlike između klera i laika, odnosno »drugotnosti« svećenstva.

Oblikovanje svećenstva koje bi udovoljavalo reformnim zahtjevima teklo je postupno, a ostvarivanje postavljenih zadaća nailazilo je na niz teškoća koje su pokazivale podosta zajedničkih obilježja u svim područjima u kojima je djelovala Katolička crkva.³³ U istočnoj Slavoniji i Srijemu krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u vrijeme ponovne uspostave redovite crkvene organizacije nakon oslobođenja od osmanske vlasti, kao otežavajuće okolnosti u tom su se smislu posebno isticali odsutnost biskupâ iz dodijeljenih im biskupija, a time i nedostatak neposrednog nadzora nad svećenicima i župama, zatim neodražavanje ili neredovito održavanje biskupijskih sinoda, neprovođenje kanonskih vizitacija, teškoće u osiguravanju prihoda primjerenih za uzdržavanje svećenstva i nespremnost dijela vjernika da se bez otpora podvrgnu svećeničkom autoritetu. Ukratko, većina mehanizama koji su trebali omogućiti stvaranje discipliniranijega svećenstva nije bila u funkciji ili je to bila tek djelomično i sporadično.

³² Ž. DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 262–267; *Povijest: doba apsolutizma (17. stoljeće)*, (ur. Enrico CRAVETTO; ur. hrv. izd. Ivo GOLDSTEIN), knj. 10, Zagreb, 2008., str. 539–543.

³³ Ž. DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 301–311, 305–36, 309; R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540–1770*, str. 115–118, 116–117; Hubert KNOBLAUCH, *Sociologija religije*, Zagreb, 2004., str. 119; *Povijest: humanizam i renesansa, doba otkrića* (ur. E. CRAVETTO; ur. hrv. izd. I. GOLDSTEIN), knj. 8, Zagreb, 2008., str. 42.

Poseban problem s obzirom na discipliniranje nižega svećenstva predstavljali su franjevci, koji su u biskupijama u istočnoj Hrvatskoj još desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti bili gotovo jedini dušobrižnici. Konkretni okolnosti nisu išle u prilog onom dijelu tridentskih reformi koje su svjetovnom svećenstvu trebale osigurati vodeću ulogu u životu župa i dušobrižništvu, uz istodobno nastojanje oko reformiranja uloge crkvenih redova, koja je, u osnovi, težila njihovu »monasticiranju«, dakle, svojevrsnom ograničavanju redovničkoga života unutar redovničke zajednice i smanjenju njihove uloge ne samo u vjerskim nego i u širim društvenim funkcijama namijenjenima župnicima. U istočnoj Slavoniji i Srijemu prednosti koje su franjevci imali u odnosu na svjetovno svećenstvo bile su uvjetovane povijesnim i trenutačnim konkretnim okolnostima. Dok biskupijskih sjemeništa u istočnoj Hrvatskoj nije bilo, franjevci su svoj podmladak mogli školovati u svojim samostanima u Velikoj i Našicama. U teškim materijalnim prilikama kakve su vladale u krajevima nedavno oslobođenima od osmanske vlasti, uzdržavanje svjetovnoga župnog svećenstva i osiguravanje minimuma materijalnih uvjeta za njihovu službu često se pokazivalo kao teško premostiva teškoća, dok su život organiziran u samostanima te prošnja franjevcima činili materijalnu egzistenciju donekle sigurnijom. Nimalu ulogu u prevlasti koju su imali franjevci svakako je imala tradicija franjevačkoga dušobrižništva te njihova omiljenost među narodom.

Već se i zbog tih osnovnih razloga ne treba čuditi što su gotovo redom propadali napori pojedinih biskupa da u župama, umjesto franjevac, postave svjetovne svećenike, a i sami su redovnici pokazivali nesprijetnost da bez otpora upravljanje župama prepuste biskupijskome kleru kao i da se podvrgnu biskupovoj vlasti i autoritetu. S obzirom na apsolutnu prevlast franjevac u župama u istočnoj Slavoniji i Srijemu, razumljiva su nastojanja biskupa da nad njima ostvare kontrolu i osiguraju poslušnost i disciplinu. Uporno ustrajavanje franjevac na povlasticama koje su uživali u razdoblju osmanske vladavine i njihovo opiranje pokušajima discipliniranja i kontrole kod viših su crkvenih vlasti izazivali različite reakcije. U najžešće je sukobe s njima ulazio bosanski ili đakovački biskup Nikola Olovčić, a konfliktne odnose s franjevcima, ispunjene uzajamnom netrpeljivošću, nastavio je održavati i njegov nasljednik Petar Bakić.³⁴

Jedan od glavnih oblika franjevačke neposlušnosti bio je vezan uz pravo imenovanja franjevac za župnike. Kongregacija za širenje vjere odredila je 1624. godine u korist skradinskoga biskupa i administratora Bosne da se za podjelu župa mora imati biskupski pristanak, odnosno, župnike je predlagala uprava Bosne Srebrene, a biskupi su ih usmenim blagoslovom odobravali. Nadzor nad radom franjevca-župnika imao je gvardijan samostana kojemu je župa pripadala, a župe su općenito bile ovisne i o biskupu i o provincijalu.³⁵ Takav način imenovanja franjevac za župnike nije bio problematičan sve dok su se i provincijal i biskup zadržavali unutar granica svojih ovlasti, odnosno dok je prvi predlagao, a drugi potvrđivao župnike. Problem je, međutim, nastupao ako bi uprava provincije

³⁴ Biskup Olovčić vodio je osobito žestok i dugotrajan sukob s fra Lukom Ibrišimovićem o čemu u hrvatskoj historiografiji postoji više kvalitetnih radova – vidi osobito u: *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672.–1697.)*, (priredio Josip BARBARIĆ – Miljenko HOLZLEITNER), Jastrebarsko, 2000.; A. ŠULJAK, »Fra Luka Ibrišimović-Sokol i biskup Nikola Ogramić-Olovčić«, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, Jastrebarsko, 2001., str. 49–64.

³⁵ Julijan JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada franjevac Bosne Srebrene*, Mostar, 1927., str. 152.

ignorirala biskupovo pravo ili ako bi biskup za sebe zatražio potpuno pravo imenovanja župnika, kao što je to činio bosanski ili đakovački biskup Nikola Olovčić. Međusobne optužbe koje su po tom pitanju u pismima Kongregaciji za širenje vjere izricali biskup Olovčić i franjevci svjedoče o nepomirljivosti stavova i interesa koje Kongregacija svojim pozivanjem na poštivanje odredaba nije uspijevala riješiti.³⁶ Koliko je biskupu Olovčiću bilo važno postići pokoravanje franjevaca vlastitomu autoritetu svjedoči i činjenica da je sinoda koju je sazvao i koja je bila održana u Đakovu 1690. godine gotovo u cijelosti bila posvećena ponašanju i moralu svećenstva, odnosno discipliniranju franjevaca, budući da se od dvanaest zaključnih točaka njih svega nekoliko nije odnosilo na spomenuta pitanja.³⁷ Nakon Olovčićeve smrti izvori iz prva dva desetljeća 18. stoljeća u Bosanskoj ili Đakovačkoj biskupiji ne bilježe otvorene slučajeve franjevačke neposlušnosti biskupima ili osporavanje njihova prava na imenovanje župnika. Djelomice bi se to moglo povezati s otvaranjem mogućnosti za uređenje vjerskih prilika nakon oslobođenja i nastojanjima crkvenih i svjetovnih vlasti u tom pravcu. Ali, glavni uzroci, vjerojatno, bila prozaičnost. Budući da je svjetovnih svećenika bilo malo, biskupi i nisu imali drugoga izbora nego se osloniti na franjevce i povjeriti im pastoralnu službu u većini župa. Također, nakon smrti biskupa Olovčića 1701. godine, Bosanska ili Đakovačka biskupija bila je gotovo dvije godine bez biskupa, a novi biskup Juraj Patačić (1703.–1716.) bio je s franjevcima u vrlo dobrim odnosima. Ipak, biskup Patačić nije propustio na samome početku sinode koju je 1706. godine sazvao u Đakovu upozoriti svećenike da nitko ne smije podjeljivati sakramente niti obavljati ikakve župničke funkcije ako prethodno za to nije dobio dopuštenje biskupa. Biskup Petar Bakić nije nastavio održavati duh dobre suradnje svojega prethodnika te je redovnike po svaku cijenu nastojao ukloniti iz župa, za što je neuspješno podršku tražio i od Kongregacije za širenje vjere i od cara Karala VI.³⁸

Franjo Jani, jedini srijemski biskup koji je u promatranom razdoblju došao u svoju biskupiju, požalio se 1692. godine na franjevačkog provincijala koji je, bez biskupova znanja, iz iločke župe premjestio fra Andriju iz Srebrenice i oduzeo mu stvari potrebne za misu. Takvo samovoljno uklanjanje župnika kojega je postavio biskup za Janija je predstavljalo jasan čin prisvajanja biskupske jurisdikcije. Činjenica da srijemski (osim Janija kraće vrijeme) i pečuški biskupi, kao ni beogradski (do imenovanja Luke Natalija), nisu dolazili u svoje biskupije, razumljivo, isključuje mogućnosti sukoba. Ali na neposluh, neukost i pogreške franjevaca te praksu da ih u župe postavljaju njihovi provincijali bez suglasnosti biskupa, žalio se 1688., 1696. i 1707. godine Natali, koji je u to vrijeme obavljao službu srijemskoga vikara.³⁹ On je 1710. godine, sada kao beogradski biskup, u izvješću koje je poslao Kongregaciji za širenje vjere o svojem pohodu i djelovanju u biskupijama između

³⁶ *Arhiv Kongregacije za širenje vjere – razni fondovi: 17. i 18. stoljeće*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 6 (prii. A. DEVIĆ), Zagreb, 2005., str. 124–125. (ASCPF, *SC Bosnia*, vol. 2, ff. 206r-207)

³⁷ Andrija LUKANOVIĆ, »Zaključci biskupijske sinode u Đakovu 1690.«, *Croatia christiana periodica*, god. XIV, br. 26, Zagreb, 1990., str. 83–89.

³⁸ M. PAVIĆ, »Gjuro Patačić, biskup bosansko-đakovački (1703–16)«, *Glasnik Biskupija bosanske i srijemske*, tečaj XXIV, Đakovo, 1896., str. 63; ISTI, »Petar Bakić, biskup bosansko-đakovački (1703–1716)«, str. 182.

³⁹ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 692, 686–687, 715–717 (ASCPF, *SOCG*, vol. 513, f. 279r, vol. 500, f. 353rv; vol. 525, ff. 175rv, 180v); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 69–70 (ASCPF, *SOCG*, vol. 558, f. 404rv).

Save, Drave i Dunava, koje su ostale bez biskupa, ponovio da franjevce u župe postavljaju njihovi gvardijani, bez znanja, ispita i odobrenja biskupa, čime u potpunosti prisvajaju biskupsku jurisdikciju. U raspravi koja je o tom izvješću bila vođena na generalnoj sjednici Kongregacije za širenje vjere 12. siječnja 1711. godine, bili su izloženi dekreti Kongregacije iz 1624., 1645. i 1658. godine u kojima je jasno bilo određeno da je za podjelu župa franjevcima Bosne Srebrene potrebno dobiti pristanak biskupa, čime je Kongregacija još jednom potvrdila svoj odnos prema spomenutom problemu, što, međutim, nije imalo učinka u praksi.⁴⁰ Franjevci su i dalje pokazivali nespornost na pokoravanje biskupskom autoritetu, a generalni vikar beogradskog biskupa Andrija Natali optužio ih je 1715. godine da su beogradskom biskupu Luki Nataliju čak prijetili smrću.⁴¹ Uostalom, stalne pritužbe višim crkvenim vlastima te pozivanje na njihov autoritet u pokušajima discipliniranja franjevacu ukazuju na nedostatnu moć koju je u praksi pokazivala biskupska vlast. Metode kojima su se biskupi služili u pokušajima discipliniranja franjevacu pretežno su se svodile na pritužbe višim crkvenim vlastima u Rimu, Beču ili franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj. U dostupnim su izvorima rijetko zabilježeni slučajevi izricanja službenih opomena ili kazni. No bosanski ili đakovački biskupi Olovčić i Bakić služili su se i nasilnijim metodama pokušavajući svojem autoritetu podvrgnuti nepokorne franjevce. Posebni izaslanici slavonskih franjevacu otputovali su 1690. godine u Rim kako bi se potužili zboru kardinala na nasilja biskupa Olovčića, koji je sa sedamdeset pet vojnika, razbivši vrata, upao u velički samostan, redovnike nasilu izvukao iz njihovih soba, vezao, tukao i vukao za sobom okrutnošću za koju, oni koji su živjeli pod osmanskom vlašću, tvrde da je nisu doživjeli »ni od Turaka ni od Tatara«. Godine 1697., kutjevački župnik Jakov Mavračić zamolio je zagrebačkoga biskupa Stjepana Selišćevića za zaštitu i intervenciju na Dvoru, te kod ugarskoga primasa Kolonića i upravitelja i zemaljskoga nadzornika Martina Zemljaka, jer da ga je Olovčić već više puta po vojnicima dao zatvoriti. Mavračić je opisao kako je Olovčić 1691. i 1692. godine s trideset hajduka i četiri ili pet redovnika razbio vrata i prozore na njegovoj kući te njega, nakon ponižavajućeg sprovođenja po župi, dao zatvoriti u kaptolsku tvrđavu.⁴² Te je optužbe Olovčić uglavnom odbacivao, premda ne u potpunosti. Tako je 1673. godine, u izvještaju Kongregaciji za širenje vjere, pojašnjavajući prilike koje su nastale zbog nastojanja da dobije jurisdikciju u Slavoniji i ujedno odgovarajuću na optužbe iznešene na njegov račun, priznao da je pljusnuo jednoga klerika koji se zaljubio u neku ženu.⁴³ No kad se razmatraju metode discipliniranja koje su u sebi uključivale tjelesno kažnjavanje, valja imati na umu da je u ranonovovjekovnoj Europi, u 16. i 17. pa i u 18. stoljeću, uporaba tjelesnih kazni za kažnjavanje prijestupa različitih vrsta bila vrlo raširena, uobičajena i općeprihvaćena.⁴⁴

⁴⁰ Đakovačka i Srijemska biskupija. *Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće* (ASCPF, SOCG, vol. 575, ff. 199r-203r, vol. 575, f. 196rv) str. 135–139, 143.

⁴¹ Đakovačka i Srijemska biskupija. *Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 675–676 (ASCPF, SOCG, vol. 490, f. 405rv).

⁴² Radoslav LOPAŠIĆ, »Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. vieku (1633.–1709.)«, *Starine*, knj. XXX, Zagreb, 1902., str. 91–92, 131–132.

⁴³ ASCPF, SOCG, vol. 2, ff. 168r-171v. Prema: Đakovačka i Srijemska biskupija: *Arhiv Kongregacije za širenje vjere – razni fondovi: 17. i 18. stoljeće* (prii. Antun DEVIĆ), Zagreb, 2005., str. 115.

⁴⁴ *Povijest: počeci novoga doba (16. stoljeće)*, (ur. E. CRAVETTO; ur. hrv. izd. I. GOLDSTEIN), knj. 9, Zagreb, 2008., str. 386–387.

Problema i pritužbi na svjetovne svećenike bilo je puno manje. Naravno, jedan od uzroka sigurno je i u tome što je svjetovnoga svećenstva bilo manje nego franjevac. No postoje i drugi razlozi. Svjetovni svećenici koji su bili upućivani u područja istočne Hrvatske, netom oslobođena od osmanske vlasti, redovito su bili bivši pitomci Kongregacije za širenje vjere koji su u njezinim kolegijima u Italiji tijekom višegodišnjega školovanja bili izloženi intenzivnom odgoju i obrazovanju usmjerenom na usađivanje onih znanja i vrijednosti koji će pridonijeti ostvarenju jednog od osnovnih ciljeva tridentske reforme – stvaranju discipliniranijeg i obrazovanijeg svećenstva. Iako se takvo svjetovno svećenstvo nije svojim podrijetlom bitno izdvajalo od naroda za čiji se vjerski život skrbrilo, kod njega su proces odvajanja od laika kao i kulturna udaljenost od naroda ipak morali biti izraženiji nego kod u narodnoj kulturi duboko ukorijenjenih franjevaca, koji su stoljećima obnašali kršćanski kult u posebnim uvjetima pod osmanskom vlašću, prilagodivši svoj pastoralni rad danim okolnostima, što je moglo stvoriti dojam gotovo »heretičkoga« odstupanja od kanona i dogmi tridentskoga katolicizma.⁴⁵

Ipak, pisma upućivana Kongregaciji za širenje vjere iz Srijema, posebice ona što ih je slao srijemski vikar Luka Natali, puna su pritužbi na svećenstvo. Istina, njihov najveći dio odnosio na franjevce, ali bilo je i onih koja su izražavala nezadovoljstvo klerom u cjelini. Tako je, primjerice, beogradski biskup Brnjaković 1680. godine Kongregaciju obavijestio o mjerama koje treba poduzeti da bi se iskorištile zloporabe i neznanje redovnika i svjetovnih svećenika, a Luka Natali tijekom Bečkoga rata osudio je svećeničku nedovoljnu predanost službi, primijetivši da su se svi župnici, povukli »od bijede i opasnosti« u sigurnije krajeve. Godine 1707. upozorio je na potrebu osnivanja škola u kojima bi bili obučavani uzorni župnici, kojih je nedostajalo. Bosanski ili đakovački biskup Juraj Patačić 1710. godine iznio je tvrdnju o nepostojanju sposobnih svjetovnih svećenika, a Luka Natali iste je godine zamolio Kongregaciju da svojim bivšim pitomcima, koji su besposleni boravili u Veneciji i Dalmaciji, naredi dolazak u Srijem, gdje su potrebe za svećenstvom bile velike. Godinu dana poslije oštro je osudio ponašanje svećenika koji su zanemarili obvezu poslušnosti te u potrazi za službom lutali od jednoga do drugoga mjesta. Takvo je ponašanje, prema njegovu mišljenju, bilo potpuno neprimjereno svećeničkom pozivu te je odražavalo neodgovornost i nedovoljnu posvećenost službi.⁴⁶

Drugih prigovora u dostupnim izvorima nema te se može zaključiti da su mjesne crkvene vlasti malo toga same poduzimale kako bi uklonile uočene nedostatke. Koliko god bila udaljena, čini se da je Kongregacija za širenje vjere u Rimu bila ona adresa na koju su se obraćali biskupi i vikari, ali i sami svjetovni svećenici i koja je u granicama mogućnosti vodila brigu o disciplini među svjetovnim svećenicima. Naime, ulazeći u kolegije Kongregacije za širenje vjere kao četrnaestogodišnji ili petnaestogodišnji mladići, pitomci su

⁴⁵ O obilježjima franjevačke pobožnosti i liku franjevaca te o njihovu pastoralnom osposobljavanju više vidi u: F. E. HOŠKO, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb, 2000.; *Mir i dobro. Umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 2000.

⁴⁶ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 667–669, 702–703 (ASCPF, SOCG, vol. 481, ff. 243r-244r, vol. 520, f. 74rv); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 71–77, 139–140, 144–145, 164–165 (ASCPF, SOCG, vol. 558, ff. 402r-410v, vol. 559, ff. 261r-262v, vol. 575, f. 198rv, vol. 577, f. 237rv, vol. 579, ff. 378rv, 381r).

polagali zakletvu kojom su se obvezivali da će se po svršetku studija vratiti u svoju domovinu, gdje će preuzeti službu misionara i svećenika, raditi na širenju i jačanju katoličkoga nauka i vjere te o svojoj djelatnosti redovito izvještavati Kongregaciju. Iz pisama što su ih svećenici iz Srijema upućivali Kongregaciji jasno je vidljivo da su oni svoje zakletve i obveza u potpunosti bili svjesni te su rijetko propuštali priliku spomenuti da od njih ne odstupaju ni u teškim uvjetima u kojima su bili prisiljeni djelovati. U duhu vjernosti, pokornosti i poslušnosti Kongregaciji, uglavnom su od nje, a ne od svojih ordinarija, tražili dopuštenje za premještanje u drugu župu, ili, kao u slučaju đakovačkoga župnika Ivana Grličića ili svećenika Jurja Ivanovića, mogućnost da se oslobode dužnosti na biskupskome dvoru kako bi se u potpunosti mogli posvetiti dušobrižničkom i misionarskom radu kao svojim temeljnim dužnostima. U pravilu Kongregacija je odbijala sve te molbe, a svećenici su se tim odlukama pokoravali.

S druge strane, svećenici su od Kongregacije očekivali zaštitu u sukobima s franjevcima te pomoć u osiguravanju župa koje bi im bile dane na upravljanje i u rješavanju teških materijalnih prilika u kojima su se našli zbog nedostatnih prihoda. Zbog različitih i trajnih nedaća u kojima su se nalazili, pokatkad su tražili dopuštenje da se premjeste u koju drugu biskupiju, ali Kongregacija redovito nije popuštala onim molbama svojih nekadašnjih pitomaca koje su bile usmjerene na oslobađanje od neke službe ili dužnosti. Iz zaključaka s njezinih sjednica može se vidjeti da je nastojala, uglavnom preko bečkoga nuncija ili ugarskog primasa, utjecati na to da se župe kojima su upravljali franjevci predaju svjetovnim svećenicima, ali sudeći prema ponavljanim žalbama svećenika, u tome nije imala posebnoga uspjeha. Jednako se tako na temelju ponavljanih molbi i žalbi svećenika može zaključiti da Kongregacija nije imala mogućnosti ili nije smatrala potrebnim aktivnije sudjelovati u poboljšanju materijalnih prilika i uvjeta života svojih bivših pitomaca.

Primjeri neposluha svjetovnoga svećenstva relativno su rijetki. Biskup Olovčić se 1693. godine, prilikom osobnog posjeta Rimu, požalio na dvojicu pitomaca iz svoje biskupije, Ivana Gabelića i Luku Kordića, da su prešli isusovcima, premda su se ulaskom u kolegij u Loretu zakleli da će po svršetku studija služiti u svojoj biskupiji. Stoga je biskup od Kongregacije za širenje vjere zatražio pomoć kako bi pitomci bili pušteni da služe u njegovoj biskupiji u statusu klerikalaca, jer je ondje potreba za svećenicima bila velika. Jedini izrazitiji primjer neposluha pokazao je Vid Ivanović, rodom iz Srijema, koji je bio pitomac Kongregacije za širenje vjere u Urbanovu kolegiju u Rimu od 1681. do 1684. godine, kada je zatražio i dobio otpusna pisma za više redove. Kako su u to vrijeme Slavonija i Srijem bili zahvaćeni ratnim sukobima, mladi se svećenik nije mogao odmah nakon zaredivanja uputiti u domovinu te se do 1686. godine zadržao u kolegiju, a zatim se, na preporuku Kongregacije, uputio u Veneciju, u kojoj je stjecajem okolnosti ostao idućih trideset godina. Od 1689. godine, dakle od vremena kad su ratni sukobi u Slavoniji i Srijemu jenjali, započinje prijepiska između Ivanovića i Kongregacije, kojoj je glavna tema svećenikov povratak u Srijem i preuzimanje dužnosti za koju je položio zakletvu stupanjem u kolegij. U svojim pismima Ivanović je opetovano ponavljao molbe za materijalnu pomoć, i za svoje uzdržavanje i za troškove puta. Bijedne prilike u kojima je živio »lišen svake ljudske pomoći« nisu mu dopuštale da uštedi sredstva potrebna za dugo i skupo putovanje, a

s obzirom na to da ga je put do zavičaja trebao voditi preko Beča, Kongregaciju je molio da mu izda pismo preporuke za bečkoga nuncija.⁴⁷ Prema svemu sudeći, Kongregacija nije imala osobitoga razumijevanja za Ivanovićeve nedaće pa se 1705. godine on još uvijek nalazio u Veneciji, a pisma u kojima nije propustio izraziti svoju veliku želju da napokon otputuje u Srijem i tako ispuni preuzetu obvezu i dalje su sadržavala opis teških uvjeta u kojima je živio, a kojima se pridružila i nova nedaća – bolest. Ali strpljenje što ga je Kongregacija pokazivala prema svojemu pitomcu bilo je iscrpljeno pa je Ivanoviću po papin-skom nunciju u Veneciji poslala opomenu još ga jednom podsjećajući na obveze položene zakletve.⁴⁸ Ivanović je navodio niz opravdanja za svoj dugi boravak u Veneciji, među ostalim, podsjetio je Kongregaciju da je u Ugarskoj izbila pobuna koja je puteve iznova učinila nesigurnima i opasnim, a kad bi i uspio sigurno doći u Srijem, bilo je pitanje na koji bi se način ondje uzdržavao, zato što su sve tamošnje župe zauzeli franjevci, dok je njegova kuća bila posve uništena već prije, tijekom rata. Osim toga narušeno mu zdravlje nije dopuštalo tako dugo i naporno putovanje. Na put prema rodnome Srijemu Ivanović je krenuo tek 1714. ili 1715. godine, i to pod pritiskom prijetnje suspenzijom, kojom mu je 5. rujna 1713. zaprijetio Jeronim de Mattheis, fermanski nadbiskup i nuncij u Veneciji, a prema narednju Kongregacije za širenje vjere. Za ispunjenje obveze povratka u Srijem bio mu je zadan rok od petnaest dana te dodijeljena sredstva za troškove puta u iznosu od trideset škuda, što mu ih je trebao isplatiti mletački nuncij. Ali nove su ga nezgode sprije-čile da otputuje te se tek 1715. godine može sa sigurnošću utvrditi da je Vid Ivanović napokon stigao u Srijem. Zabrinutost za izvore prihoda koju je stalno izražavao tijekom svojega boravka u Veneciji pokazala se osnovanom zato što u Srijemu nije uspio dobiti nijednu župu. Ne skrivajući nezadovoljstvo i ogorčenost, Kongregaciji je prigovorio da pred svoje pitomce postavlja vrlo visoke zahtjeve, a zatim ih ostavlja na milost i nemilost teškim uvjetima života u »ovim opustošenim krajevima«.⁴⁹ Slična gorčina izbija i iz pi-sma đakovačkoga župnika Ivana Grličića kojim je 1708. godine Kongregaciju za širenje vjere izvijestio o svojem povratku u domovinu, izražavajući duboko nezadovoljstvo i ne prestajući se »čuditi koliko je malo naklonosti« Kongregacija pokazivala prema svojim pitomcima koji su »s mnogim teškoćama i u opasnosti« obavljali dušobrižništvo u »ovim krajevima«.⁵⁰

⁴⁷ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 665–666, 695–698, 650–651, 676–677, 678–680, 687–688, 689–690 (ASCPF, SOCG, vol. 498, ff. 155r–157v, vol. 516, ff. 208r–210v, vol. 456, f. 55rv, vol. 491, ff. 245r–246v, vol. 497, f. 251r, ff. 250r–252v, vol. 503, f. 394r, ff. 3934, 398v).

⁴⁸ O kojoj je bolesti bila riječ, nije moguće rekonstruirati u terminima suvremene medicine. Sam Vid Ivanović i njegov liječnik bolest opisuju kao »krvarenje u nogama«, odnosno »navalu krvi u noge« zbog čega je svećenik trpio stalne bolove. – *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 55–57, 62. (ASCPF, SOCG, vol. 551, ff. 314r–315v, vol. 552, f. 225r).

⁴⁹ *Isto*, str. 47–54, 55–57, 62 63–64, 68, 196–198, 206–208, 218–223, 255–259, 268–269 (ASCPF, SOCG, vol. 550, ff. 363r–366v, vol. 551, ff. 314r–315v, vol. 552, f. 225r, ff. 224r–226v, vol. 554, f. 475r, vol. 589, f. 484rv, ff. 483rv, 485v, vol. 593, ff. 69, 70v, vol. 598, f. 294rv, ff. 295r–296v, f. 297v, vol. 603, ff. 467rv, 471v, vol. 602, f. 212v, f. 211rv, vol. 604, f. 158v); I. MARTINOVIĆ, »Luka Natali, vikar srijemski i biskup beogradski«, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, br. 2, Đakovo, 1998., str. 114. – Vid Ivanović umro je svega četiri godine nakon dolaska u Srijem, a da do kraja života nije uspio dobiti vlastitu župu na upravljanje.

⁵⁰ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 75–80, 96–97 (ASCPF, SOCG, vol. 559, ff. 261r–262v, vol. 561, f. 122rv, vol. 562, ff. 444r–445v).

Unatoč relativno brojnim svećeničkim žalbama upućivanima Kongregaciji i povremenom ogorčenju što je znalo izbiti između redaka, dostupni izvori nisu zabilježili znatnije primjere neposluha svjetovnih svećenika, nekadašnjih pitomaca Kongregacije za širenje vjere. Čini se da je odgoj u njezinim kolegijima polučio relativno znatne rezultate oblikovanjem razmjerno obrazovanog i discipliniranog svećenstva koje je, nekad s manje, a nekad s više revnosti i uspjeha, djelovalo u skladu sa zahtjevima što su pred njega bili postavljeni.

Discipliniranje vjernika

Posttridentska Crkva svojim odredbama nije bila usmjerena samo na discipliniranje višega i nižega svećenstva i redovnika nego i na discipliniranje vjernika pred koje su također bili stavljeni jasni zahtjevi. Od njih se očekivalo redovito pohađanje nedjeljnih i blagdanskih misa, obavljanje uskršnje ispovijedi i pričesti, sudjelovanje u procesijama, poštivanje nedjelja i svetkovina uzdržavanjem od rada i neprimjerenoga slavlja, poštivanje odredaba o postu i upućivanje u osnove vjere kroz katehetsku poduku. Vjernici su, također, bili dužni davati određene crkvene daće, župniku iskazivati dužno poštovanje i pridržavati se crkvenih zapovijedi. Uopće, očekivalo se ponašanje u skladu s kršćanskim moralom, što je podrazumijevalo izbjegavanje praznovjerica, krivovjerja, bogohuljenja, psovki, preljuba i drugih vjerskih prekršaja. Trebali su se suzdržavati od različitih izgreda, pokvarenosti u ponašanju i govoru, sklonosti piću, kocki i slično.⁵¹ Viši crkveni autoriteti, posebice biskupi, zahtijevali su strogu provedbu tih odredaba i imali dužnost nadzirati ih. Što se nadzora nad poštivanjem vjerskih dužnosti, ponašanjem i moralom vjernika tiče, njega su ipak uglavnom provodili župnici, kao oni koji su s vjernicima bili u svakodnevnome neposrednom dodiru. Na te je načine Crkve nastojala osigurati čvrstu vjersku, ali i širu društvenu kontrolu, upravljajući putem vjerske prakse najvažnijim događajima u životu pojedinca i obitelji, kao što su rođenje, vjenčanje i smrt.

Svećenike okupljene na sinodi u Đakovu 1690. godine na njihove, ali i na obveze vjernika, podsjetio je biskup Olovčić. Svećenici su bili potaknuti da pozornost posvete uklanjanju pogrešaka i krivovjerja među vjernicima te usađivanju vrlina, a posebno je bilo ukazano na potrebu da se spriječe pokopi bez svećenika te da se brakovi najavljuju prema propisima. Na sinodi u Đakovu 1706. godine, koju je sazvao biskup Patačić, bile su iznesene obveze župnikâ i vjernikâ po pitanju bogoslužja, ponašanja i morala. Župnici su upozoreni da se posebno trebaju pobrinuti kako bi se slavili samo dopušteni i propisani blagdani te da trebaju nadzirati vjernike u poštivanju obveze uskršnje ispovijedi, poticati ih da se što češće ispovijedaju, da blagdane proslavljaju dostojanstveno, uz najveću pobožnost, umjesto da se prepuštaju pijančevanju. Posebna je pozornost skrenuta na pitanje sklapanja braka pa su župnici bili opomenuti da ne smiju obaviti vjenčanje ako ono nije bilo triput uzastopce objavljeno, a ako su mladenci dolazili iz različitih župa, objavu je valjalo obaviti u obje župe. Što se tiče udovaca ili udovica, mogli su biti iznova vjenčani samo ako su predočili

⁵¹ Utvrđene obveze župnika i vjernika jasno su izražene u standardiziranim pitanjima prema kojima su se provodile kanonske vizitacije. – *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, (ur. Stjepan SRŠAN), Osijek, 2006., str. 85–109.

vjerodostojnu potvrdu o smrti supružnika. U protivnom, da bi se dopustilo vjenčanje, bilo je potrebno da protekne trideset godina odsutnosti bračnoga partnera.⁵² Te su mjere bile nužne jer su češći i veći vjerski prekršaji bili vezani upravo uz sakrament vjenčanja. Najveći dio krivnje za raširenost te zlouporabe bio je svaljen na franjevce, koji su bili optuženi jer su vjenčavali one koji su sklapali drugu ženidbu bez sigurnoga dokaza o smrti muževa ili žena za koje se nije znalo gdje su ili koji su se nalazili u turskome ropstvu.

Srijemski vikar i beogradski biskup Luka Natali upozoravao je na još jednu zlouporabu vezanu uz sakrament vjenčanja, odnosno običaj »kupovanja nevjest«. Iako je još beogradski biskup Matija Benlić donio uredbu prema kojoj se pri ženidbi zabranjuje bogato darivanje mladenkine rodbine, tu odluku nisu poštovali ni vjernici ni župnici (franjevci). Iz toga je proizlazilo »da su muževi uzimali jednu neobičnu slobodu na ženu gledati kao na kupljenu stvar i ropkinju«, a događalo se da su se žene vraćale svojoj rodbini i ondje ostajale sve dok ih muževi ne bi iznova »otkupili« darovima. Na taj je način, prema Natalijevim riječima, jedna žena u Temišvaru bila »prodana« čak tri puta.

Nema sumnje da su protiv prekršitelja vjerskih odredaba i pravila ponašanja koje je odredila Crkva bile poduzimane određene sankcije, ali u dostupnim je izvorima, osim poneke opće primjedbe, zabilježen tek pokoji konkretan slučaj. Fra Marko Bulajić, provincijal Bosne Srebrene, izvijestio je 1705. godine Kongregaciju za širenje vjere da su prema sinodalnoj biskupovoj zapovijedi sve župne crkve trebale pokraj crkvenih vrata postaviti takozvani »jaram«, koji je služio za kažnjavanje bogohulnika i onih koji su napravili kakav drugi zločin protiv Crkve. Na takav je način pred iločkom franjevačkom crkvom, zbog »teškoga zločina«, bio kažnjen jedan prijestupnik, ali je tijekom proslave blagdana svete Katarine izbio skandal kad su ga upravitelj Srijema Bartol Grossi, njegov brat i nekoliko pravoslavaca oslobodili iz »jarma«. Upravitelj Grossi, »potaknut svojom ohološću« nije se zaustavio na tome, nego je jaram »sasjekao na komadiće« navodno izazvavši sablazan mnoštva naroda okupljenoga na proslavi blagdana.⁵³

Bosanski ili đakovački biskup Petar Bakić nastojao je podanike biskupijskoga Đakovačkoga vlastelinstva prisiliti na poslušnost i ispunjavanje propisanih obveza, ali i utjecati na njihovo ponašanje i moral. Pritom se koristio politikom »čvrste ruke« te je nerijetko, uz globe, izdavao i stroge odredbe o tjelesnom kažnjavanju.⁵⁴ Te je tjelesne kazne Bakić legalistički provodio propisanim naredbama o obvezama i ponašanju podanikâ i vjernikâ. Oni, međutim, nisu uvijek spremno iskazivali poslušnost biskupu, pa se on 1716. godine požalio da su Budrovčani, na poticaj Pavla Bošnjaka, biskupijskog podložnika, ali i vojnih vlasti, otišli u Osijek protiv njega podići tužbu.⁵⁵ Navodno lažno, biskupa je optužio

⁵² M. PAVIĆ, »Gjuro Patačić, biskup bosansko-đakovački (1703–16)«, str. 63–64.

⁵³ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 33–35, 47–54, 65–67 (ASCPF, SOCG, vol. 540, ff. 69r–70v, vol. 550, ff. 363r–366v, vol. 550, ff. 363r–366v, vol. 554, ff. 39r–42v).

⁵⁴ Slavko Gavrilović iznio je tvrdnju da je Bakić »ostao zapamćen po svojoj samovolji i nasilju nad podanicima obe veroispovesti«, koja se, ipak, ne može prihvatiti bez određenoga kritičkog opreza. – Slavko GAVRILOVIĆ, »O unijačenju i pokatoličavanju Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj (XIII–XIX vek)«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 3, Beograd, 1995., str. 33.

⁵⁵ Nadbiskupijski arhiv u Đakovu (dalje: NAĐ), Đakovo, *Zbirka korespondencije biskupa*, Spisi Bakić 1716–1749. – Žalba i tužba bosanskog biskupa Petra Bakića iz 1716. godine.

i biskupijski obrtnik, đakovački željezar, da mu je prisvojio kuću i želio ga izbatinati, a Bakiću je bilo pripisano i da je od sela Koška, pod prijetnjom crkvenoga izopćenja, nastojao iznuditi desetinu, što je on osporavao kao neistinu.⁵⁶ Aleksandar Kallanek, kraljevski upravitelj u Slavoniji, posvjedočio je 1719. godine da mu se više »kneževa iz Kotara Đakovo«, u ime cijele zajednice, potužilo na »pohlepu svojega zemaljskog gospodara«, tražeći pomoć i zaštitu.⁵⁷

Zaključak

Proces discipliniranja višega i nižega katoličkoga klera te vjernika na području istočne Hrvatske krajem 17. i početkom 18. stoljeća odvijao se u specifičnim okolnostima, koje su karakterizirali ratni sukobi, pobuna, opća nesigurnost i siromaštvo, mali broj katolika te uopće rijetka naseljenost i nedovoljan broj svećenika. Pritom se ne smije zanemariti ni tradicija crkvene organizacije koja je u okviru Osmanskoga Carstva poprimila specifične oblike. Spomenute su okolnosti utjecale na organizaciju institucija mjesne Crkve te na crkveni i vjerski život u svim njegovim oblicima i na svim razinama.

Gotovo stoljeće i pol nakon završetka Tridentskoga koncila i u ovim su se krajevima, oslobođenjem od osmanske vlasti i ulaskom u sastav katoličke Habsburške Monarhije, stekli uvjeti za nesmetanu provedbu njegovih odredaba, uključujući i one koje su se odnosile na biskupe, svećenstvo i vjernike. Ipak, u praksi su pitanje vjerske kontrole i s njom povezani postupci discipliniranja nailazili na konkretne probleme i katkad nepremostive prepreke. Najizraženija ograničavajuća okolnost bilo je nepoštivanje obveze boravka biskupa u biskupiji, prisutno u Srijemskoj i Beogradskoj biskupiji, a uzrokovano cijelim nizom čimbenika od kojih su u izvorima najčešće spominjani nesigurnost i nedostatak materijalnih uvjeta koji bi omogućili život primjeren crkvenome prelatu. Ta se pojava s obzirom na proces discipliniranja pokazivala dvostruko problematičnom: u odnosu na same biskupe koji se nisu pokoravali svojim obvezama i odredbama viših crkvenih vlasti te u odnosu na niže svećenstvo i vjernike koje su biskupi trebali nadzirati kako bi osigurali ponašanje sukladno crkvenim propisima. Koliko god važna, ta biskupska obveza, odnosno njezino nepoštivanje, nisu izazvali veće zanimanje viših crkvenih vlasti, koje su bile svjesne stvarnih problema na terenu, a da istodobno ili nisu imale mogućnosti ili nisu bile spremne djelovati u pravcu njihova uklanjanja. Osobito se to pokazivalo u slučajevima kada se postavljalo pitanje osiguravanja materijalnih sredstava za uzdržavanje biskupa, na koje su se uglavnom oglašivali i Rim i Beč, inače uvijek spremni na rasprave o patronatskom pravu habsburške vladarske kuće koje bi uključivalo pravo imenovanja biskupa, ali i brigu za materijalne potrebe biskupa i mjesne Crkve. Svi postupci koje su više crkvene vlasti poduzimale kako bi biskupe prisilile da odu u svoje biskupije bili su mlaki i neuvjerljivi pa ne čudi da nisu polučili nikakva uspjeha.

⁵⁶ NAD, Đakovo, *Zbirka korespondencije biskupa*, Spisi Bakić 1716–1749. – Iskaz dvojice svjedoka, Joannesa Paulusa Massariusa i Partinusa Palucha, o štetama koje je pretrpio bosanski biskup iz 1716. godine, Pisma biskupa Bakića od 20. listopada i 26. studenoga 1718. godine.

⁵⁷ NAD, Đakovo, *Zbirka korespondencije biskupa*, Spisi Bakić 1716–1749. – Pismo Aleksandra Kallaneka od 10. srpnja 1719. godine.

Dostupni izvori relativno malo govore o konkretnim postupcima koje su biskupi poduzimali kako bi disciplinirali niže svećenstvo u svojim biskupijama. Naime, izvori su prepuni pritužbi na svećenike, osobito na franjevce, koje su biskupi i vikari slali Kongregaciji za širenje vjere ili bečkome nunciju, ali je malo onih dokumenata koji pokazuju koji su legitimni postupci korišteni kako bi se nad klerom uspostavila kontrola. Samo dvije biskupijske sinode koje su u Đakovu sazvali bosanski ili đakovački biskupi Nikola Olovčić i Juraj Patačić 1680. i 1706. godine ni izdaleka nisu mogle riješiti sve probleme, osobito jer biskupima na raspolaganju nisu bili i drugi instrumenti za uspostavu čvršće kontrole nad svećenstvom kao što su, primjerice, biskupijska sjemeništa. Uopće, nedovoljan broj svjetovnoga svećenstva pokazao se kao jedan od ključnih problema u discipliniranju nižega klera jer je franjevcima, ionako u narodu omiljenima i s dugom tradicijom dušobrižništva, davao dodatnu prednost čineći ih teško zamjenjivima. Malobrojni svjetovni svećenici, nekadašnji pitomci Kongregacije za širenje vjere koji su u njezinim kolegijima bili odgajani i obrazovani na načine usklađene s ciljevima tridentske reforme u stvaranju discipliniranijeg i obrazovanijeg svećenstva, vrlo su rijetko kršili obvezu poslušnosti. No njihov mali broj te vrlo teški uvjeti u kojima su djelovali, često lišeni najosnovnih sredstava za život, ograničavali su mogući domet njihova utjecaja na vjernike. Uopće, specifični politički, društveni i gospodarski uvjeti u kojima je Katolička crkva djelovala na područjima nedavno oslobođenima od osmanske vlasti, zbog kojih su crkvene institucije samo djelomice funkcionirale, nisu omogućavali provedbu sustavnije vjerske kontrole nad vjernicima. Ipak, i biskupi i niže svećenstvo stalno su djelovali u pravcu uklanjanja zloraba i pogrešaka koje su u narodu postojale, nastojeći vjernike odgojiti ili prisiliti na poštivanje propisanih vjerskih dužnosti te ponašanje i moral kakvi su crkvenim propisima od njih bili zahtijevani.

Summary

DISCIPLINING OF CATHOLIC CLERICS AND BELIEVERS IN THE EASTERN CROATIA AT THE END OF THE SEVENTEENTH AND THE BEGINNING OF THE EIGHTEENTH CENTURIES

Theoretical concepts of »social disciplining«, »confessionalization« and »religious disciplining« contributed greatly to the research of European early modern history, especially regarding the early modern ecclesiastical history. Notion of religious disciplining usually is connected to Trident Catholicism, and its goal was homogenization of religious practices together with insurance of obedience to the ecclesiastical (and secular) authorities, but it also related to the disciplining of lower clergy. By the same token, concept of confessionalization tries to reveal social and political effects of religion with emphasis on the relation between Church and state in the process of creation of modern states.

One of the most prominent problems regarding ecclesiastical organization and religious life in the Eastern Slavonia and Syrmia at the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth century was non-presence of bishop in his diocese, which was especially

evident in bishoprics of Syrmia and Belgrade. Namely, bishops of Syrmia could not reside in their diocese because of lack of incomes, insufficient diocesan land properties and non-existence of an appropriate accommodation, while the entire territory of the Belgrade's diocese was under Ottoman rule. Congregation for the Evangelization of Peoples, which was responsible for these dioceses, was aware of these problems and from time to time bishops were reminded on their obligations. However, such measures often did not give any remarkable results. Additional problems regarding the formation of acceptable reformed clergy in eastern Slavonia and Syrmia were connected with absence of regular bishopric synods and canonical visitations, lack of substantial incomes for clergy, which was followed with serious problems regarding unwillingness of local believers to obey clerical authorities. Moreover, regarding disciplining lower clergy there was another problem connected with the Franciscan custom to appoint parish priests without consulting diocesan clergy. Namely, since eastern Slavonia and Syrmia were recently liberated from the Ottoman rule these Franciscan clerics for many decades remained literally the only chaplains in these regions. And because of this fact all the efforts of diocesan clergy to subject locals to their jurisdiction were in vain. On the other hand, preserved sources witness that diocesan lower clergy mostly obeyed bishops' authorities, which can be explained by their education within colleges of the Congregation and by the differences regarding their position in the diocesan hierarchy. Similarly, there is rather small number of cases that reveal disobedience of local believers, and most frequent ones were related to sacrament of marriage. By the same token, there is no much evidence regarding sanctions of disobedience, though many preserved clerical complaints allow us to assume that such cases had happened often, and that clerics considered seriously their obligation to supervise religious life and practices of their parishioners.

KEY WORDS: disciplining, Catholicism, Bishopric of Bosnia / Đakovo, Bishopric of Syrmia, Bishopric of Belgrade, bishops, lower clergy, believers.